

УДК 711

Хір Андрій

НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТЕАТРАЛЬНО-ВИДОВИЩНИХ БУДІВЕЛЬ І СПОРУД ЗАКАРПАТТЯ

У статті висвітлено національно-етнічний вплив на формування театральньо-видовищних будівель та споруд Закарпаття.

Ключові слова: театральна архітектура, видовищні споруди, національно-етнічний вплив.

Khir A. Ethnic influence on shaping the theatrical and entertainment buildings of Transcarpathia

The article highlights the ethnic influence on the theatrical and entertainment buildings of Transcarpathia.

Keywords: architecture of theatre, entertainment facilities, multicultural influence.

Хир А. Национально-этническое влияние на формирование театральньо-зрелищных зданий и сооружений Закарпатья

В статье рассматриваются национально-этническое влияние на формирование театральньо-зрелищных зданий и сооружений Закарпатья.

Ключевые слова: театральная архитектура, зрелищные сооружения, национально-этническое влияние.

Сьогодні в Україні актуальним є питання міжетнічної злагоди, толерантності, високого рівня взаєморозуміння між представниками різних національних груп. Це завдання неможливо зреалізувати без конкретного вирішення їхніх запитів щодо збереження своєї національної ідентичності, а саме забезпечення усіма культурними потребами представників усіх національностей та етносів, що проживають на території України. У цьому контексті саме театральне мистецтво потрібно розглядати як відображення духовно-культурних, мистецько-естетичних ідеалів людської спільноти, відображення її політичного устрою, ідео-

логічних вчень. Для дослідження обрано територію, що сьогодні займає Закарпатська область, тому що Закарпаття є найбільш мультинаціональним та мультикультурним регіоном України.

На жаль, сучасні дослідження, які б висвітлювали зародження та розвиток архітектури театрів Закарпаття, практично відсутні. В основному дані про архітектуру закарпатських видовищних споруд можна зустріти у популярних або публіцистичних виданнях, які мають стихійно-аматорський характер, відсутня будь-яка класифікація та принципи побудови простору цих споруд. Фахові та наукові видання присвячені архітектурі видовищних споруд Закарпаття, практично відсутні. Нестача спеціальних рекомендацій формування архітектури театрів та функціональних елементів, принципів і прийомів побудови простору та їхнього розміщення в міській структурі зумовлена насамперед відсутністю систематичних, фундаментальних досліджень цієї тематики для мультикультурних регіонів України до яких належить також і Закарпаття. Дослідженням театрального мистецтва на Закарпатті займалися такі дослідники, як Ю. Шерегій, Є. Нездельський, Ю. Чорі, Г. Ігнатович. На жаль, ці автори розглядають, здебільшого, театр з погляду драматичного мистецтва та мало приділяють уваги простору та дії. Найбільш повною та вагомою працею присвяченою архітектурі українського театру потрібно вважати наукову роботу В. І. Проскуракова, в якій наголошувалося на поглибленні цієї наукової роботи шляхом дослідження регіональних та етнічних особливостей театральної архітектури [4].

Закарпаття – регіон з унікальними геополітичними рисами, що сприяло дифузній взаємодії та синтезу культур і світоглядів представників різних національностей. Саме тому закарпатський театр не є виключно оригінальним явищем драматичного мистецтва, а є швидше поєднанням та сумішшю різнонаціональних впливів, це можна простежити зокрема на прикладі театрально-видовищної архітектури. Закарпаття – багатонаціональний край з поліетнічною структурою населення. Це зумовлено низкою історичних, етнокультурних, економічних та геополітичних чинників. Південні узгір'я Карпат, де знаходиться Закарпатська Україна, були заселені вже тисячі років до нашої ери. З давніх-давен тут можна зустріти поряд села, з яких одне українсько-русинське, а друге – угорське, словацьке, німецьке або румунське. Зливалися не лише межі сусідніх поселень, але й родичалися

люди, що належали до різних етносів. А це не могло не позначитися й на родинно-побутових звичаях та обрядах та на культурі в цілому [4]. Сьогодні в Закарпатській області проживають представники понад 100 національностей. Згідно з переписом населення 2001 року тут налічується 1010,1 тис. українців (80,5 відсотка), у тому числі 10,1 тис. русинів, 151,5 тис. угорців (12,1 відсотка), 32,1 тис. румун (2,6 відсотка), 31,0 тис. росіян (2,5 відсотка), 14,0 тис. ромів (1,1 відсотка), 5,6 тис. словаків (0,5 відсотка), 3,5 тис. німців (0,3 відсотка), а також 1 540 білорусів, 565 євреїв, 518 поляків, 490 вірмен та інші. На сьогодні у Закарпатті працюють чотири професійні театри, і два з них належать національним меншинам (російський та угорський), що є значним показником у порівнянні з іншими областями України. В Ужгороді працюють обласний український музично-драматичний та ляльковий театри, у Мукачеві – російський, у Берегові – угорський. Розвиток культури Закарпаття з давніх часів визначало геополітичне положення краю на кордоні з Центральною, Східною та Південно-Східною Європою і є своєрідним мостом між західнослов'янським і східнослов'янським культурними масивами. Дослідження будівель та просторів для театрального мистецтва на Закарпатті неможливе без заглиблення в історичні, етнічні та соціальні процеси, що активно відбувалися на території цього регіону. Саме особливість історії (перебування під владою різних держав) та географічного положення (сусідство з багатьма країнами) і зумовили розвиток неповторного колориту Закарпаття. Історичний шлях цього регіону змушує звертатися до детальнішого опису та дослідження деяких історичних фактів, процесів та явищ без яких, наприклад, можна було б обійтись досліджуючи видовищні споруди іншого регіону України. Зважаючи на ці чинники, при дослідженні театрально-видовищного будівництва потрібно розглядати Закарпатський регіон та його архітектуру не лише в загальноукраїнському контексті, але й у європейському чи навіть світовому.

Народна творчість Закарпаття тісно переплітається з драматичним мистецтвом у різних його проявах [2, с. 23]. Відповідно, драматична дія напряму пов'язана з архітектурою та архітектурним середовищем, тобто простором, де повинна відбуватися ця дія. Для достатнього розуміння генези театрального мистецтва на Закарпатті варто звернутися до досліджень так званого «пра-

театру». Не маючи змоги розвивати свій театр на такому рівні, на який спромоглися панівні народи – австрійці, угорці, чехи або сусіди: словаки, серби, румуни, або того рівня, що вдалось досягнути в Галичині й Наддніпрянській Україні, – населення Закарпаття задовольнялося тим, що сьогодні іменується «джерелами театру» і це залишалось для них справжнім театром і задовольняло естетичні потреби в цьому мистецтві аж до 20–30-х років ХХ століття [2, с. 21]. До зародків театру на Закарпатті можна зарахувати: коломийки, балади, казки, голосіння, обрядові пісні, ігрові пісні, хороводи, забави при мерці, весілля, колядування та бетлегем. І вже на рівні пратеатру можна простежити різнонаціональні впливи, змішування традицій різних народів і, як наслідок, створення оригінальних елементів культури. Вибірково розглянемо деякі з них. Ігнатович описує три суттєво різних весільні обряди трьох основних етнографічних груп, що мешкають на території Закарпаття: гуцулів, лемків та бойків [2]. Ю. Чорі розповідає про чотири записи різнонаціональних весіль – українського, угорського, словацького і німецького, що побутують на Закарпатті [4]. Чим далі на захід, тим обрядовий елемент піддається все більшому чужоземному впливові та навпаки. Значним і цікавим елементом серед зародків мистецтва театру у закарпатських українців є «забави при мерці», звичай, який у різних місцевостях звався по-різному: лопатки, лубок, свічення, грушка, привете, привої, посіжене. Цей народний звичай, пов'язаний з похороном, був поширений не лише на Закарпатті, але зустрічався як у європейських, так і позаєвропейських народів. Він яскраво описаний у творі М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Цей досить дивний для сучасної людини обряд не так давно виконувався, а можливо ще досі виконується у селах Закарпатської області. Читання Псалтиря та декламування «плачевних пісень» комбінувалися з іграми та забавами. Існує багато різновидів ігор при мерці. Наприклад: парубка одягають у костюм кози – обух сокири обмотують полотном, з ложок роблять вуха та ін. Далі «коза» йде поміж жінками штовхаючись. Від кози втікають та сміються. Швидше за все, це споріднений персонаж з тим, що брав участь у вертепній драмі у Наддніпрянській Україні. Цей обряд зветься «водити козу» [1, с. 29]. Окрім цього образу, можна простежити схожість та спорідненість багатьох дохристиянських обрядових персонажів та елементів культури індоєвропей-

ських народів. Одним із найбільш цікавих елементів народної драми з погляду архітектурної науки можна вважати вертеп або бетлегем. Є припущення, що на Закарпаття вертеп потрапив з Чехії та Словаччини, оскільки в XVI ст. там уже помітні сліди вертепної гри, поширеної з Риму. Суміжність територій могла цілком сприяти цьому. Крім того, існує ще й досі чимало колядувальних текстів (сценаріїв), на яких виразно помітний словацький стилістичний вплив [4]. Характерною особливістю бетлегемів на Закарпатті було те, що скринька з ляльками здебільшого була моделлю церкви того населеного пункту, звідки були родом самі бетлегемці. Цікавою є порівняльна гіпотеза В. Проскурякова, де проводиться аналогія та доводиться зв'язок між низовим античним театром та українським вертепом [1]. Далі варто звернутися до шкільної драми, де також простежується вплив різних культур. Перша п'єса руською мовою була представлена на відкритій сцені учнями ужгородської гімназії і викликала критику від угорського населення. Потрібно також згадати про явище пересувних театрів. Українське населення Закарпаття до 1920 року не мало свого професійного театру, але є дані про те, що угорські професійні театральні трупи об'їжджали всі міста Угорщини, а одна з них регулярно відвідувала Закарпаття, тобто міста Ужгород, Мукачево, Берегово – як головні центри, але вони не пропускали й менші міста – Хуст, Виноградів, Тячів, Тересву, Бичків та Рахів [3]. Закарпаття відвідували з давніх часів, крім угорських театрів, і єврейські професійні театральні трупи, такі як групи «Гаор» і «Гамібаг». Ці єврейські мандрівні театри десятки років гастролювали Закарпаттям, особливо в містах Ужгород, Мукачево та Берегово [3]. Наступним етапом драматичного мистецтва на Закарпатті є перехід від аматорського театру до професійного і будівництво перших театральних споруд. На цьому етапі також можна чітко простежити взаємовплив та симбіоз різних культур. Довший час театральньо-драматичне життя міста Ужгорода відбувалося в будинку, який тепер займає Ужгородський обласний театр ляльок. Проект розробили архітектори з Будапешта – Людвік Феєр та Ігнац Рітгер. Будівництво театру розпочалося в 1907 році. Ця споруда схожа своїм архітектурним образом на театри Сен-Жерменського та Сен-Лоранського ярмарків, тобто образ театру створений за європейським зразком. Побудований праворуч від пішохідного мосту через річку Уж будинок театру разом

із спорудою філармонії і готелю формує архітектуру не тільки Театральної площі, але й набережної в цілому [1].

У міжвоєнний період у театрі відбувалися культурні заходи представників різних національностей. В Ужгороді діяли й аматорські театральні товариства угорців («Мозаїка», засноване у 1920 р.), євреїв («Габіма»), чехів і словаків. Протягом одного тільки 1933 р. на сцені театр було поставлено 203 вистави; з них 97 – угорською мовою, 40 – єврейською (ідиш), 39 – чеською і словацькою, 23 – українською і 4 – ромською. Тобто майже від часу заснування та будівництва театру він працював, як універсальний театральний простір та виконував функції мультикультурної видовищної будівлі. Іншим цікавим прикладом є будівля, де сьогодні функціонує Мукачівський обласний російський драматичний театр у м. Мукачево. Будівництво цієї споруди розпочалось у 1896 р. і завершилось у 1899 р. Архітектором був Адольф Войта. Реалізовувала будівництво фірма Ріхарда Реслера. Глядацький зал цього театру розрахований на 500 місць. Будівлю театру побудовано за спрощеним архітектурним зразком будапештського театру «Вігсінгаз» у стилі сецесії [8].

Цікавим є розвиток театральної архітектури у м. Берегово, в місті, де угорське населення переважає над українським. Значний угорський вплив відчувався завжди і відчувається сьогодні. Угорці України – одна з етнічних спільнот, які міцно укорінилися на Закарпатті. Двоповерхова будівля готелю, що колись називався «Лев» (Oroszlán), знаходиться на перехресті площі Героїв та Мукачівської вулиці. Сьогодні тут – Угорський національний театр. Раніше там був готель, який був побудований наприкінці XVII.

Усі вищезгадані театральні будівлі були збудовані «під владою Австро-Угорщини» і вони відповідають тенденціям свого часу. Різка зміна підходу до архітектури відбулась після приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини у травні 1919 р. Міста отримують імпульс до капітальної забудови, архітектурний образ яких протягом століть піддавався впливу Австро-Угорщини. Найхарактернішими видовищними спорудами цього періоду можна вважати будівлю «Просвіти» в Ужгороді та «Словянський дім» в Хусті. Народний дім товариства «Просвіта» збудований в 1928 р. в десяту річницю Чехословацької Республіки. Проектували цю будівлю архітектор Адальберт Фодор та інженер Еміліян Егрешій, збудувала фірма Вінкельсберг. У

Народному домі знаходилися: кінотеатр «Уранія» на 720 місць, два магазини, фойє, гардероби, зал засідань, бібліотека, буфет, музей, зал для театральних репетицій, приміщення для театрального інвентарю [7].

Серед будівель та споруд, де відбувалися видовищні заходи, у м. Хусті можна спостерігати цікаві прояви впливів конструктивістської архітектури. Насамперед варто звернути увагу на архітектуру «чеського містечка», або, як його ще називали, «Масариківської колонії», на території якого знаходився «Слов'янський дім». Побудований цей архітектурний комплекс у 1924–1925 рр. На будівництво «Масариківської колонії» було оголошено публічний конкурс, у якому переміг Ідржих Фрейнвальд – відомий празький архітектор-функціоналіст.

Фрейнвальд використовував для будівництва традиційні матеріали й образи закарпатської архітектури: камінь, дерево та керамічне покриття дахів. Крім того, були використані мотиви народної творчості в оздобленні. «Слов'янський дім» включав у себе будинок культури, кінотеатр та ресторан. Будівельні роботи виконувала фірма «Мандаус з пілзня» [5].

У період II Світової війни та у перші повоєнні роки будівництво нових театральних будівель не велося. Наступним значним етапом розвитку на архітектури Закарпатського театру є період панування радянської імперії. Найхарактернішою видовищною спорудою цього періоду є Закарпатський український музично-драматичний театр. Збудований на початку 80-х років на лівому березі річки Уж навпроти театральної площі. Архітектура цього театру є дуже подібною до тої, що була сформована для театру опери та балету в місті Вільнюсі, з тією лише різницею, що скляний паралелепіпед фойє-кулуара захований під величезним дахом, опертим на чотири потужні пілони. На жаль, при містобудівельній прив'язці споруди театру він зорієнтований до річки тильним фасадом, який нагадує швидше готель, аніж театр, а пропорції театру набагато перевищують усі споруди, збережені довкола нього [1]. Сьогодні цей музично-драматичний театр перетворився у громіздку неповоротку структуру, яка неспроможна ні забезпечити себе сама, ні знайти вихід із безнадійної ситуації. Це явище пов'язано насамперед із ігноруванням проєктантами демографічних та культурних особливостей регіону. Саме тому ця та інші споруди цього періоду потребують негай-

ної реорганізації та введення нових актуальних функцій. Історія цього театру є показовою та досить типовою для багатьох інших державних театрів у інших містах Закарпаття та України. Натомість робота інших театрів на Закарпатті, а особливо тих, що в основу своєї діяльності поклали національну ідентичність, є активною і їхня діяльність є затребуваною публікою. Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що сучасні театральновидовищні будівлі та споруди тяжіють до зменшення об'ємів, введення сучасних функцій та врахування культурних потреб, зокрема представників різних національних груп.

За допомогою аналізу різних проявів драматичного мистецтва можна простежити дифузні взаємодії різних етносів. Аналізуючи прояви народної та професійної драми на Закарпатті, можна дійти висновку, що зародки театрального мистецтва Закарпаття абсорбували в себе як прояви української, так і загальноєвропейської культури. Ці явища безумовно впливають і на архітектуру театральних будівель та споруд Закарпатської області. Це дає змогу стверджувати, що саме взаємовплив різних народностей і формує неповторний архітектурний колорит закарпатської України, але сучасне театральне мистецтво та пов'язана за ним архітектура будівель і споруд потребує розробки нових актуальних шляхів розвитку. Зокрема, одним із найактуальніших напрямів розвитку театральної архітектури є проектування театральновидовищних будівель і споруд, із акцентуванням на національно-етнічних особливостях та культурних потребах представників різних національних груп.

Література:

1. Бізонич М. Хуст у стародавній листівці. – Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2011. – 127 с.
2. Волошин О. Мукачево у стародавній листівці – Ужгород: Карпати 2006. – 166 с.
3. Ігнатювич Г. Г. Від гасниці до рампи : нариси з історії українського театру на Закарпатті. – Кн. 1. – Ужгород : Ліра, 2008. – 344 с.
4. Поп Д. І., Поп І. І. Подорож архітектурними пам'ятками Підкарпатської Русі: Путівник. – Ужгород 2007. – 184 с.
5. Проскуряков В. І. Архітектура українського театру. Простір і дія: монографія. – Львів: «Львівська політехніка», 2001. – 564 с.
6. Федака П. М. Народний дім «Просвіти» в Ужгороді: до 80-річчя відкриття Народного дому товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Ужгород: Гражда 2008. – 120 с.

-
7. Чорі Ю. С. Драматургія Закарпаття, – Ужгород: Карпати, 1996, – 211 с.
 8. Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів закарпатської України до 1945 року. – Пряшів: Поліграф, 1993. – 410 с.